

УДК 330.101:316.324.8

Ящишина І.В.*доктор економічних наук, доцент**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка***Буторіна В.Б.***кандидат економічних наук,**старший викладач кафедри туризму та економічної теорії**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена розкриттю значення людської революції в процесі формування постіндустріального суспільства. Систематизовано підходи до дослідження змін людської особистості внаслідок переходу економіки країни на інноваційний шлях розвитку. Запропоновано механізм трансформації індустріального способу виробництва в постіндустріальний, яке базується на використанні інтелектуального потенціалу. Проаналізовано особливості та наслідки мотивації наукової діяльності в Україні.

Ключові слова: антропоцентризм, постіндустріальне суспільство, економічне зростання, інноваційний розвиток, інтелектуальний капітал, економіка знань.

Ящишина И.В., Буторина В.Б. АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Стаття посвящена раскрытию значения человеческой революции в процессе формирования постиндустриального общества. Систематизировано подходы к исследованию изменений человеческой личности в результате перехода экономики страны на инновационный путь развития. Предложен механизм трансформации индустриального способа производства в постиндустриальный, который основывается на использовании интеллектуального потенциала. Проанализировано особенности и последствия мотивации научной деятельности в Украине.

Ключевые слова: антропоцентризм, постиндустриальное общество, экономический рост, инновационное развитие, интеллектуальный капитал, экономика знаний.

Yashchyshyna I.V., Butorina V.B. ANTROPOCENTRIZM OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY

The article is devoted to the uncovering the importance of human revolution in the formation of post-industrial society. The approaches to the study of the changes of human personality due to the transition of the economy to an innovative way of development are systematized. The authors set the mechanism of transformation of the industrial mode of production into the post-industrial one, which is based on the use of intellectual potential. The features and the effects of motivation of academic research in Ukraine are analysed.

Keywords: anthropocentrism, post-industrial society, economic growth, innovative development, intellectual potential, knowledge economy.

Постановка проблеми. Надзвичайно важливим чинником економічного зростання у світі став інтелектуальний потенціал. Формування постіндустріального суспільства вимагає наявності висококваліфікованої робочої сили. Тому в промислово розвинутих країнах ще в 60-70-і роки змінено стратегію техноцентризму на стратегію антропоцентризму. Рівень інвестицій у людину в розвинутих країнах істотно перевищує рівень інвестицій у машини і обладнання і став основною рушійною силою науково-технологічного прогресу, який є основоположним для економічного зростання і України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію постіндустріального суспільства сформував Д. Белл [1]. Вітчизняні економісти Л.І. Федулова, А.С. Гальчинський, С.В. Львовичкін, В.П. Семиноженко досліджують економіку знань [2], [3, с. 44]. Нову модуль людини в умовах інноваційної економіки вивчають соціологи Ю.А. Карпова, Є.І. Суїменко, Т.О. Єфременко [4; 5, с. 15], Е. Тофлер [6] та економіст В.Л. Іноземцев [7, с. 278-279]. Вітчизняні економісти присвячують свої праці кадровій складовій інноваційної економіки [8, с. 141], [9], [10].

Постановка завдання. Структурна деформація економіки України, яка найбільше відбилася на втраті кадрового та інтелектуального капіталів у галузевому і заводському секторах, матиме наслідком лише зменшення цінності нематеріального капіталу. Для України на шляху євроінтеграції пріоритетним завданням є утвердження української науки як фундаментального творчого осередку, який спроможний кваліфіковано виконувати завдання теоретико-прикладної матеріалізації бізнес-ідей. Втрачаючи квалі-

фікованих науковців, Україна втрачає гроші на їх підготовку, обмежуючи перспективи економічного зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування теорії постіндустріального суспільства в сучасному її вигляді пов'язано з іменем Д. Белла, який формулює його визначення: це «суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від важкого виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень ... більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання» [1]. Надалі Д. Белл та інші автори постіндустріалізму визначили роль знань, інформацій і технологій в інноваційній економіці і переконливо довели, що в перспективі тенденцію до зростання матиме інформаційний її сектор, у суспільстві стійко зростатиме роль працівників, зайнятих у високотехнологічній індустрії.

Як показав світовий досвід, серед постіндустріальних економік передовими є ті, які носять інноваційний характер, що обумовлює стрімкий економічний розвиток всього суспільства і людини зокрема.

Характерною особливістю інноваційної економіки є високий рівень споживчих властивостей високотехнологічних продуктів, що стимулює зростання потреб у них, економічної ефективності виробництва, конкурентоспроможності на світовому ринку, розширення сфери використання за відносно невеликих обсягів виготовлення (рис. 1).

Рис. 1. Економічна ефективність від використання високих технологій

Джерела: розроблено авторами

Діяльність фірм з організації виробництва для ринків високотехнологічних продуктів порівняно з фірмами, що діють на інших ринках, є джерелом технологічної ренти 1. Використовуючи передові технології для отримання локального прибутку ці фірми отримують технологічну ренту 2. У високотехнологічній галузі залучено більше висококваліфікованого персоналу, що в перспективі є умовою одержання інтелектуальної ренти 1. Якщо фірми застосовують систему безперервної перепідготовки персоналу в межах інноваційного циклу – виникають передумови для отримання інтелектуальної ренти 2.

Доведено, що ті структури на світовому ринку, які можуть виробляти і реалізовувати нові знання, створювати нові технології та використовувати їх у практичній діяльності, отримують інтелектуальну ренту, тобто надприбуток за свою інформаційно-технологічну монополію. При цьому частка інтелектуальної ренти в ціні товару сягає 50%, а внесок НТП в економічне зростання в розвинутих країнах – 90% [11, с. 23, 146].

Не дивлячись на зазначені перешкоди, трансформувати індустріальне суспільство в постіндустріальне можливо. Для підтвердження цього наведемо порівняльну характеристику двох способів виробництва (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформація індустріального способу виробництва в постіндустріальний

Спосіб виробництва =	Виробничі сили +	Виробничі відносини
Індустріальний	Трудові ресурси Фінансовий капітал Фізичний капітал	Характер праці: Фізичний Робочий
↓	↓	↓
Постіндустріальний	Трудові ресурси Інтелектуальний капітал Фінансовий капітал Фізичний капітал	Характер праці: Інженерний Інтелектуальний

Джерела: розроблено авторами

У наведеної трансформації серед продуктивних сил інтелектуальний капітал посідає перше місце порівняно з фізичним і фінансовим, а також землею та природними ресурсами. Інтелектуальний капітал відрізняється від інших видів капіталу наступних рівнів економіки функціонуванням, способами створення і факторами, що детермінують ефективність їхнього використання.

У результаті здійснення НДДКР генезис продуктивних сил здійснюється, переважно, шляхом матеріалізації знань людей і менше – за рахунок зростання значимості традиційних ресурсів, що залучаються до господарської діяльності. Проте хибно протиставляти інтелектуальний капітал таким виробничим ресурсам, як капітальні й трудові. Науково-технічні

нововведення не відокремлені від капіталу і праці та не додаються в якості окремого ресурсу, а навпаки, «пронизують» їх, підносячи на якісно новий вищий рівень. Тенденцію «проникнення» інтелектуального капіталу в інші чинники виробництва називають технологічним прогресом. Цей процес покликаний долати обмеженість людських сил і можливостей. У реальному житті еволюційний та революційний види технологічного прогресу співіснують.

Вимогам економіки, для якої фундаментальним є інтелектуальний потенціал суспільства, максимально відповідає так звана *економіка знань*, яку досліджують ряд вітчизняних економістів [2], [3, с. 44]. У сучасній науці під економікою знань (знанневмісною економікою) прийнято розуміти економіку, джерелом зростання в якій є спеціалізовані та повсякденні знання, у результаті поєднання яких з природними ресурсами, працею і капіталом, процеси акумуляції та використання знань стають домінуючим чинником. У результаті цього повинна постійно зростати конкурентоспроможність економіки.

Соціологи [4; 5, с. 15] відзначають, що інноваційний розвиток економіки сприяв розповсюдженню нової моделі людини – *homo creativus*, людини творчої. Ідею творчої людини розвиває відомий російський економіст і соціолог В. Іноземцев. В одній зі своїх робіт він підкреслює: «Творчість – це принципово новий тип людської активності, вона не є елементом економічної організації, яка домінувала впродовж тисячоліть. Творча активність не створює ринкових благ, вона не породжує до життя ринкові принципи розподілу, оскільки метою творця є не уречевлене благо, а розвиток власної особистості. Творча активність не може піддаватись експлуатації, бо відчуження матеріальних і нематеріальних продуктів такої діяльності, якщо навіть воно має місце, не вступає в протиріччя із основною ціллю творця – його самовдосконаленням. Перехід від праці до творчої активності є найбільш фундаментальною зміною сучасного суспільства» [7, с. 278-279]. Відомий дослідник технічної творчості Дж. Джонс писав: «Для винайдення будь-чого нового і для його використання потрібно змінити не тільки будь-чیه (або своє) оточення, а й змінити самого себе і спосіб свого сприйняття і, можливо, навіть дещо змінити й саму реальну дійсність» [4, с. 87]. Найбільш суттєвим результатом творчості є не тільки створення оригінальних матеріальних/нематеріальних об'єктів, які раніше не існували, а й перетворення самого суб'єкта творчості, його внутрішнього світу. І тут уже причинно-наслідкові зв'язки «соціальні чинники – інновації – соціальні наслідки» настільки переплітаються, що виявити які з них є першопричиною, а які наслідком досить складно.

Аналізуючи соціальну базу інновацій А. Пригожин визначає центральною проблемою людини, суб'єкта інноваційної діяльності, яка створює особливий соціальний простір, що зрештою і визначає хід інноваційного розвитку, його вектор та результат. Автор пропонує групову структуру контингенту інноваторів, виокремлюючи в ній творців і реалізаторів; професіоналів і суб'єктів самодіяльної творчості. Позиційний аналіз дає можливість виявити бар'єри, які перешкоджають впровадженню інновації, і уточнити специфіку відношення до нововведення різних груп інноваторів. А. Пригожин описує ініціативне відношення до інновації в розробників, сприяюче – в організаторів, проектувальників, користувачів і протидіюче – у виробників [12].

Ідея особливої ролі «творців» у умовах постіндустріального суспільства належить Е. Тофлеру [6],

який складаючи прогнозні оцінки розвитку суспільства, висловив тезу про ймовірну зміну його соціальної структури, основу якої складуть два класи: один представлений активними творчими людьми з високою інтенсивністю і продуктивністю професійної діяльності; другий – пасивними людьми з низьким рівнем ефективності, соціального становища і здатності до змін. Новий вид соціальної стратифікації населення є наслідком інноваційного розвитку економіки. Особисті якості інноваційної та традиційної особистостей описав Е. Хаген, визначивши, що інноваційна особистість з'являється в особливих умовах, котрі він називає «виходом за границі статусу», що виникають в умовах відкритої соціальної мобільності [13, с. 58].

Розвиває ідею особливої ролі творців Ю. Корчагін, прибічник теорії людського капіталу, який стверджує, що саме наявність відповідного людського капіталу, зростання його величини та якості було рушійною силою інноваційного розвитку [14].

Особливого значення в процесах розвитку набували ментальність та культура народу – база формування етики праці, підприємництва, основа якості праці; вагомі складові накопиченого народом національного людського капіталу як головного інтенсивного чинника розвитку і генератора інновацій. Іншим суттєвим чинником формування людського капіталу є освіта, її якість, поширення, доступність та відповідність потребам інноваційної економіки.

Формування постіндустріального суспільства та перехід економіки до інноваційного шляху зростання чинить великий соціальний вплив, який виявляється здебільшого в сфері науково-технічних інновацій, творчої праці та науковій сфері загалом.

Для вчених та кваліфікованих спеціалістів в економічно розвинених країнах матеріальний фактор поступається потребам самореалізації. Працівник без належної матеріальної мотивації використовує 20-30% своїх можливостей, а завдяки особистій зацікавленості в результатах – 80-90% [8, с. 141], [9].

Серед причин неможливості повноцінного здійснення наукової діяльності, за результатами дослідження, проведеного Інститутом економіки та прогнозування НАН України [10], були названі: матеріальна незабезпеченість, падіння престижу науки і наукової праці, відсутність припливу молодих спеціалістів, «відплив мізків», незатребуваність нових розробок з боку промисловості. Має місце «зрівнялівка» в оплаті праці.

Не дивно, що Україна втрачає найкваліфікованішу частину суспільства. Приміром, у 1991-2011 рр. у 3,5 рази скоротилась кількість працівників, безпосередньо зайнятих науковою і науково-технічною роботою (до 85 тис.), погіршилася вікова структура (середній вік дослідників 48 років у 2011 р.)

Відтворення наукового інтелектуального потенціалу відображається на результатах зростання наукоємності економіки і промисловості. Результативність науки характеризують такі показники: обсяг виконаних робіт; чисельність виконавців; кількість поданих заявок на видачу охоронних документів до державного департаменту інтелектуальної власності України та отриманих в іноземних патентних відомствах охоронних документів.

Протягом 2000-2011 рр. в Україні кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт зростає на 36,8% (проте порівняно з 1991 р. кількість робіт скоротилася в 1,6 рази) до 52,4 тис. робіт. За цей період спостерігалось два підйоми показника – у 2004 р. і 2008 р. Водночас за 2000-2010 рр. створено на 6,7% більше нових видів техніки та технологій (але за 1991-2010 рр. кількість скоротилась на 7%) до 8 тис. робіт.

Реальний обсяг виконаних наукових робіт і чисельність науковців мають неоднорідні динаміки, які не увесь час є синхронними (рис. 2).

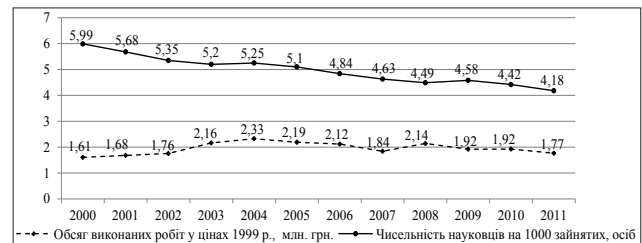

Рис. 2. Кадровий потенціал наукової сфери і результативність наукової та науково-технічної діяльності в Україні за 2000-2011 рр.

Джерела: розраховано авторами за даними [15], [16], [17], [18], [19]

Графік свідчить про переважання прямого зв'язку між чисельністю науковців і безпосереднім результатом виконання ННТР за вказаний період, виключенням є періоди 2000-2003 рр. і 2007-2009 рр. (обернений зв'язок між показниками).

Те, що на фоні зростання чисельності науковців на 1000 зайнятих скоротився реальний обсяг виконаних робіт, пояснюється скороченням фінансування однієї роботи (табл. 2) і зростанням їх кількості.

Реальний обсяг виконаних ННТР за 2000-2011 рр. збільшився на 9,9%. Щодо структури обсягу за секторами діяльності в 2011 р., то 58,5% обсягу виконано в підприємницькому секторі, а 35,6% – у державному. Державний сектор незмінно лідирує у виконанні фундаментальних досліджень, а підприємницький – науково-технічних розробок. Серед видів економічної діяльності першість в обсязі виконання ННТР у 2010 р. утримує переробна промисловість (37,3% від загалу), при цьому на виробництво елек-

Таблиця 2

Співвідношення структурних елементів виконаних науково-технічних робіт

Показник	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
фундаментальні дослідження	12,6	14,9	16,2	14	13,5	15,5	17	14,8	15,3	18,7	21,3	22,4	22,6	21,4	22,2	21,3
прикладні дослідження	28,9	24,5	23,4	20,9	22,1	13,4	13,8	12,9	14	14,7	15,7	16,9	18,1	16,3	16,4	18,0
розробки	54,6	54,9	53,8	58,2	55,9	57,9	55,5	57,2	53,8	50,0	51,2	49,3	47,9	48,7	51,0	48,2
науково-технічні послуги	3,9	5,7	6,6	6,9	8,5	13,2	13,7	15,1	16,9	16,6	11,8	11,4	11,4	13,6	10,4	12,5

Джерела: розраховано авторами за даними [15], [16], [17], [18], [19]

тричного, електронного та оптичного устаткування припадає 10,4% від загального обсягу, а на виробництво транспортних засобів та устаткування – 13,5%.

За 1996-2011 рр. частка виконаних розробок незначно коливалась (до 10%), не маючи однорідної динаміки, проте, як і в 1996 р., займала близько половини всіх робіт. Фундаментальні ж дослідження за аналізований період майже подвоїли свою частку, що є перспективним для подальшого розвитку наукової сфери. Частка прикладних досліджень скоротилась у 1,8 рази, а науково-технічних послуг, навпаки, – зросла в 3,2 рази.

За даними Державної служби статистики України, експорт науково-дослідних та дослідно-конструкторських послуг за 2000-2011 рр. збільшився в 5,2 разу до рівня 245,2 млн. дол. США (імпорт вказаних послуг зріс у 4,8 разу); частка в експорті послуг за цей період зросла з 1,4% до 1,8% (а імпорту скоротилась – з 0,8% до 0,7%). Встановлена тенденція є позитивною, проте недостатньою для завоювання достойного місця на світовому ринку науково-дослідних та дослідно-конструкторських послуг.

Винахідницька активність залишилась невисокою: у 2011 р. подано 2913 заявки на винаходи, що на 27,7% менше від кількості 2000 р. (4029). У патентних відомствах іноземних держав у 2011 р. було отримано 68 охоронних документів (у 2008 р. – 95), з них на винаходи – 42. Для порівняння, у 2009 р. у Німеччині отримано 24152 патенти, Франції – 8645, Об'єднаному Королівстві – 5138, Італії – 4921, США – 26158, Японії – 19291, Південній Кореї – 4272. Серед 27 країн ЄС показник кількості патентів на мільйон жителів був у Швеції (332), Німеччині (295), Данії (243) [20].

Основними проблемами зміни чинників мотивації трудової діяльності в сфері науки при переході до ринку в Україні можна назвати такі:

- на заміну зруйнованої традиційної системи мотивації праці не створено нової, адекватної ринковій економіці;

- з урахуванням специфіки цієї сфери відбулась зміна структури потреб, зумовлених поширенням і зростанням значення цієї праці;

- зміна ціннісних орієнтацій суспільства призвела до непрестижності інтелектуальної праці і зниження соціального статусу науковця;

- через падіння життєвого рівня населення науковці спрямовують свої зусилля на пошук шляхів виживання: частина їх відходить від наукової до прибутковішої діяльності, частина від'їжджає з країни, інші – номінально залишаються на науковій роботі, поєднуючи її з іншою.

Водночас працівники науково-дослідних установ НАНУ продовжують працювати для розвитку української науки. Вони мотивують свою діяльність вірою у позитивні зміни в країні, можливість робити улюблену справу та самореалізуватися, складністю зміни способу життя, задоволеністю професією і працею, неможливістю знайти кращу роботу.

Висновки з проведеного дослідження. З кожним днем стає помітнішим, що в сучасному виробництві, де застосовуються високі технології, відбувається справжня «людська» революція. Інтелектуальний потенціал суспільства як сукупність спеціалізованих (наукових) та повсякденних (буденних) знань,

котрі матеріалізуються в технологічних способах виробництва і акумулюються у свідомості людей, виступає фундаментом для економіки, яка виробляє високотехнологічний продукт. Країни без власного високого інтелектуального потенціалу змушені інтелектуальну ренту і надприбуток сплачувати, постачаючи в обмін дешевою робочою силою або невідновні природні ресурси. У сучасній перехідній економіці України мотиваційна сфера наукової діяльності змінюється в напрямі підвищення ролі матеріальних чинників. Головним мотивом для вченого залишається наукова праця, але за умови відповідної її оплати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. – 1967. – № 7. – P. 102.
2. Федуллова Л.І. Економіка знань : підручник / Любов Іванівна Федуллова ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2009. – 600 с.
3. Гальчинський А.С. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / за ред. А.С. Гальчинського, С.В. Львовичкіна, В.П. Семинюк. – К.: Нац. ін.-т стратег. дослідж., 2004. – 261 с.
4. Карпова Ю.А. Інновації, інтелект, образование: монографія / Ю.А. Карпова. – М.: Изд-во МГУА, 1998. – 315 с.
5. Суименко Е.И. Номо есопoticus современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И. Суименко, Т.О. Ефременко. – К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 2004. – 294 с.
6. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 1999. – 261 с.
7. Иноземцев В.Л. За десять лет. К концепции постэкономического общества / В.Л. Иноземцев. – М.: Academia, 1998. – 576 с.
8. Молодчик А.В. Менеджмент: стратегия, структура, персонал / А.В. Молодчик. – М.: Изд-во ВШЭ, 1997. – 207 с.
9. Чайковская Н.І. Трудовая мотивация работников промышленности: структура и динамика / Н.І. Чайковская, Я.І. Эйфельман // Общество и экономика. – 2000. – № 11–12. – С. 104–117.
10. Монастирська Г.В. Мотивація наукової діяльності в умовах економічних перетворень в Україні / Г. В. Монастирська // Проблеми науки. – 2006. – № 3. – С. 15–21.
11. Николаев О.В. Кадровый потенциал наукоёмких производств / О.В. Николаев. – М.: Экономика, 2005. – 230 с.
12. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики) / А. И. Пригожин. – М.: Политиздат, 1989. – 232 с.
13. Лапин Н.И. Теория и практика инноватики: учеб. пособ. / Н.И. Лапин. – М.: Университетская книга: Логос, 2008. – 328 с.
14. Корчагин Ю.І. Циклы развития человеческого капитала как драйверы инновационных волн [Электронный ресурс] / Ю.І. Корчагин. – Режим доступа: <http://www.lerc.ru/?part=article&art=1&page=70>. – Название с экрана.
15. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Калачова. – К.: Держкомстат України, 2005. – 357 с.
16. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / відп. за вип. І. В. Калачова. – К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2008. – 359 с.
17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. / відп. за вип. І.В. Калачова. – К: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2011. – 280 с.
18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. / відп. за вип. І.В. Калачова. – К: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2012. – 303 с.
19. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
20. United Nations Statistics Division. Standard International Trade Classification. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unstats.un.org>. – Назва з екрану.